

УДК 347.1

НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Коробцова Н.В., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена вивченню нематеріальних благ як об'єкта цивільного права, розгляду властивостей, які відокремлюють їх від інших об'єктів.

Ключові слова: нематеріальні блага, особистість, особисті немайнові права, об'єкт права.

Статья посвящена изучению нематериальных благ как объекта гражданского права, рассмотрению особенностей, которые выделяют их среди других объектов.

Ключевые слова: нематериальные блага, личность, личные неимущественные права, объект права.

Korobtsova N.V. MORAL BENEFITS AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

The article is devoted to study of moral wealth as an object of civil law, review their properties that separate them from other sites.

Key words: moral good, personality, moral rights, rights object.

Постановка проблеми. В юридичній літературі існує декілька теорій правових об'єктів, найбільш поширеними з яких є теорія множинності правових об'єктів і теорія єдиного правового об'єкта. Згідно з першою в якості об'єктів можуть виступати різноманітні явища, згідно з другою – об'єктом є або речі, або дії особи. Цивільний кодекс України в ст. 177 ЦК нематеріальні блага визнає в якості об'єкта цивільних прав.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема визначення нематеріальних благ, їх змісту, специфіки, відмінності від інших об'єктів завжди була в центрі уваги цивілістів. Вивченню нематеріальних благ в різні часи було присвячено чимало наукових праць та проведено багато наукових досліджень. Вони були предметом досліджень С.С. Алексєєва, Н.О. Давидової, О.С. Юффе, С.Ф. Кечек'яна Л.О. Красавчикової, Я.М. Магазинера, М.М. Малєїної, М.Л. Нохріної, З.В. Ромовської, А.М. Савицької, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, Г.Ф. Шершеневича та інших провідних учених. Однак існування різних точок зору, поглядів на сутність немайнових благ свідчить про актуальність даної теми і сьогодні.

Метою цієї статті є розгляд категорій «об'єкт права», та «блага як об'єкт права», визначення поняття нематеріальних благ як складової об'єкта цивільного права.

У роботі будуть розглянуті найбільш поширені теорії правових об'єктів, точки зору вчених на місце немайнових благ серед інших об'єктів, зроблений порівняльний аналіз зазначених благ з немайновими правами. Планується надати авторське визначення немайновим благам та правам, визначити специфічні ознаки немайнових благ, які й відокремлюють їх серед інших об'єктів цивільних прав, провести класифікацію особистих прав.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи нематеріальні блага як об'єкт цивільних прав, слід визначитися з тим, що являє собою «об'єкт права» і «блага як об'єкт права». Ряд учених вважають, що об'єкт права – це все те, з приводу чого суб'єкти прав вступають у право-

відносини, чи те, з приводу чого правовідносини встановлюються [1, с. 118]. І оскільки правовідносини можуть встановлюватися з приводу речей, дій зобов'язаних осіб, а також нематеріальних благ, то всі вони можуть виступати в якості об'єкта. Це й покладено в основу теорії множинності об'єктів. Протилежною є позиція, згідно з якою об'єктом виступає не те, з приводу чого це явище існує, а те, на що дане явище справляє або може справити вплив [1, с. 119]. Отже, об'єктом цивільного права є дії зобов'язаної особи – теорія єдиного об'єкта.

В якості блага слід розуміти все те, що здатне задовольняти певні потреби людини. Виходячи з цього, благами є явища, дії, речі, нематеріальні цінності. Право, як зазначав Г.Ф. Шершеневич, лише забезпечує користування благами, тобто тим, що в реальному житті визнається благом. Об'єкти права – це блага в економічному розумінні [2, с. 136].

З юридичної точки зору, як вважає М.Л. Нохріна, більш правильно говорити про те, що в якості блага як об'єкта відповідних суспільних відносин можуть виступати лише зовнішні для суб'єктів суспільних відносин предмети матеріального і нематеріального світу. Таким чином, з усього перерахованого до об'єктів можна віднести «лише ім'я, а також псевдонім, оскільки інші «нематеріальні блага» не виступають в уречевленій формі або у формі об'єктивованого духовного» [3, с. 30].

До такого висновку прийшли і Я.М. Магазинер і С.Ф. Кечек'ян, заперечуючи за нематеріальними благами значення самостійного об'єкта права. Як писав Я.М. Магазинер, не можна вважати об'єктом права нематеріальні блага: це зміст правовідношення між людиною, що вимагає не применшувати її нематеріальні блага, і людиною, зобов'язаною не применшувати їх [3, с. 31]. На думку С.Ф. Кечек'яна, зміст нематеріальних благ може бути розкрито через дії уповноваженої і зобов'язаних осіб, а нематеріальні блага, не будучи зовнішніми для суб'єктів об'єктами (речами, продуктами духовної творчості), можуть розкриватися лише через ті чи інші дії суб'єктів відносин [3, с. 31].

Законодавець, взявши за основу теорію множинності об'єктів, у Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) розглядає нематеріальні блага, як один із видів об'єктів, з приводу яких можуть виникати цивільні правовідносини (ст. 177).

У науці використовуються різні терміни для визначення даних благ (цінностей). Вони називаються «особистими немайновими», «особистими», «немайновими», «нематеріальними». Існують спроби як запропонувати вичерпний перелік зазначених благ, так і обмежитися лише загальними відмінними рисами. Часто змішуються поняття немайнових благ і немайнових прав.

У ст. 201 ЦКУ наводиться приблизний перелік нематеріальних благ, що належать людині від народження і набутих у силу закону.

Нематеріальні блага мають ряд властивостей, ознак, особливостей, що й виділяє їх серед інших об'єктів цивільних прав.

Немайнові блага мають яскраво виражений особистісний характер. Самі блага не можуть існувати у відриві від конкретної особистості. Ця особливість яскраво проявляється при розгляді нематеріальних благ, що належать людині від народження, таких як життя, здоров'я, недоторканність. Їх неможливо відокремити від суб'єкта, тому їх часто називають «особистими». Проте термін «особисті» можна використовувати і до інших об'єктів цивільних прав, наприклад, речей, майна, майнових прав, оскільки цей термін вказує на зв'язок даного блага, права з конкретною особистістю. Тому справедливим є питання, поставлене проф. І.В. Спасибо-Фатеевою, чому з'явився термін «особистий» щодо немайнових прав [4, с. 139]? Дійсно, зв'язок з особистістю, суб'єктом існує не тільки у немайнових благ, але й інших об'єктів цивільних прав, отже, більш правильним буде вживати термін «нематеріальні» або «немайнові», характеризуючи дані блага.

Особистісний характер в якості ознаки даних благ слід розуміти тільки в контексті їх невіддільності, неможливості існування у відриві від суб'єкта без його згоди. Майнові блага, як відомо, не мають безпосереднього зв'язку з особистістю і можуть існувати окремо від неї.

Особистісний характер даних благ обумовлює існування і такої їх особливості, як невідчужуваність. У той же час у науці існує й інша точка зору, згідно з якою деякі нематеріальні блага «в якійсь мірі можуть бути навіть якимось чином і «відокремлені» від особистості. Крім того, нематеріальні блага, з'явившись, надалі «живуть» самостійно, оскільки не зливаються з особистістю; вони можуть піддаватися будь-якому применшенню чи навіть присвоєнню внаслідок посягань третіх осіб» [5, с. 15].

Враховуючи безпосередній зв'язок даних благ з їх носієм, виключається можливість їх передачі іншим суб'єктам без згоди цього суб'єкта.

Тому цю особливість слід розуміти у вузькому значенні: здійснювати зазначені дії можна лише за згоди суб'єкта, якому вони належать. У цілому ж окремі блага можливо

відчужувати, передавати, вони можуть бути предметом правочинів. Так, укладаючи договір донорства, здійснюється «передача» окремих органів, тканин від донора реципієнту.

В якості особливості нематеріальних благ іноді називають можливість їх змінюватися. Так, протягом життя окремі блага можуть зазнавати змін, при цьому не припиняючи свого існування. Дана особливість може залежати як від бажання суб'єкта, так і не бути підконтрольною йому. Стан здоров'я людини може змінюватися залежно від віку, наявності хвороби. Єдиним нематеріальним благом, яке не змінюється, є життя людини.

Для більшості нематеріальних благ відмінною властивістю є невизначеність їх обсягу. Ця особливість безпосередньо пов'язана з можливістю їх змінюватися. Наприклад, честь як немайнове благо протягом життя зазнає змін під впливом дій людини, її вчинків, поведінки. Перелік відомостей, які складають таємницю особистого життя людини, також змінюється під впливом ряду обставин і бажань людини.

Однією з ознак немайнових благ є особливість підстав їх виникнення та припинення. Помилково вважати, що всі дані блага, враховуючи їх тісний зв'язок з особистістю, виникають з моменту народження і припиняються смертю. Вони можуть виникати і припинятися як під впливом низки подій, внаслідок юридичних вчинків, так і в силу закону. Так, життя, здоров'я виникають з моменту народження людини і припиняються смертю. А таке нематеріальне благо, як честь, формується людиною протягом усього життя, не втрачає своєї цінності та значущості після смерті особи, та залишається благом для близьких померлого, продовжуючи існувати і захищатися.

Особливістю нематеріальних благ є відсутність у них майнового, економічного змісту. Л.О. Красавчикова, вказуючи на нерозривний зв'язок особистих благ (чесні, імені, здоров'я, життя) з особою, визначає їх єдину функціональну властивість – нетоварність [6, с. 23]. Виходячи з того, що нематеріальні блага в більшості своїй належать до духовної сфери, допускається подвійне розуміння цієї особливості: неможливість речового втілення блага, відсутність майнового еквівалента; неможливість точно оцінити певне благо грошима [7, с. 27].

Деякі автори в якості однієї з ознак нематеріальних благ вказують їх самостійну цінність, тобто їх незамінність для суб'єкта [7, с. 28]. Іншими словами, цінність даних благ для особи проявляється у неможливості їх заміни, у відсутності еквівалента.

Нематеріальним благам характерна безстроковість. Фізичні особи володіють ними довічно (ч. 4 ст. 269 ЦКУ), а деякі з них не втрачають своєї цінності і після смерті особи.

Всі розглянуті особливості дозволяють нематеріальні блага визначити як цінності, свободи невіддільні від особистості, позбавлені економічного змісту, що не відчужуються і не передаються без згоди їх носія, визнаються та охороняються законодавцем.

Підсумком теоретичних суперечок про сутність, особливості нематеріальних благ, по-

винна була стати позиція законодавця. Однак зміст ст. 201 ЦКУ не вніс визначеності в питання про сутність, характер нематеріальних благ. У цій статті законодавець лише перераховує нематеріальні блага, відзначаючи те, що цивілістичне значення мають не всі з них, а тільки ті, що «охороняються цивільним законодавством».

Нематеріальні блага існують об'єктивно, незалежно від їхньої правової регламентації законодавцем. Однак суб'єкт повинен мати реальну можливість їх використовувати, а також охороняти та захищати у разі порушення. Тому всі немайнові блага повинні розглядатися в якості об'єктів цивільних прав і підлягати охороні. При цьому цілком правильним є питання, поставлене Р.О. Стефанчуком, – яким чином держава може забезпечувати і охороняти зазначені блага, якщо вони є об'єктивними? Тільки безпосередньо впливаючи на відповідні суспільні відносини, а відповідно, і на суб'єктивні цивільні права та обов'язки, які становлять їх зміст, можна досягти бажаного ефекту – забезпечити і захистити нематеріальні блага. Це означає, що держава, закріплюючи за собою суб'єктивне особисте немайнове право на відповідне нематеріальне благо, захищає саме дане право, чим опосередковано здійснює захист і самого блага [8, с. 97].

Питання про співвідношення понять «особисте немайнове благо» і «особисте немайнове право» і на сьогоднішній день є дискусійним у науці цивільного права. Як писав Г.Ф. Шершеневич, «суб'єктивне право є засіб для забезпечення користування благами, але останнє так само мало належить до поняття прав, як сад до садової огорожі» [5, с. 14].

Одні автори наполягають на неможливості існування особистих немайнових прав, так як вони зовсім не є суб'єктивними цивільними правами, тому значення мають лише нематеріальні блага, інші вважають, що всі особисті немайнові права є суб'єктивними правами, що мають в якості об'єкта нематеріальні блага, треті визнають існування нематеріальних благ поряд із особистими немайновими правами, де перші отримуються від народження, а другі – в силу закону [2, с. 136].

Позиція вчених про те, що особисті немайнові блага є об'єктом особистих немайнових прав, здається мені найбільш правильною. Виникаючи з приводу нематеріальних благ, особисті права також мають свої специфічні, характерні риси.

Законодавець, характеризуючи особисті немайнові права, частково застосував ознаки, властиві нематеріальним благам:

- належність їх фізичним особам від народження або в силу закону;
- відсутність економічного змісту;
- невідчужуваність;
- володіння ними довічно (ст. 269 ЦКУ).

Слід, однак, відзначити, що не всі із зазначених ознак притаманні всім особистим правам. Так, не всі особисті права існують довічно. Невідчужуваність не слід сприймати буквально, оскільки законодавець не забороняє укладати угоди, предметом яких виступають відповідні права. Відсутність еконо-

мічного змісту, що є однією із законодавчо закріплених ознак особистих немайнових прав, також підлягає коригуванню. Так, нематеріальні активи підлягають оцінці, тобто певна категорія немайнових прав має оціночну вартість [4, с. 146].

У науці цивільного права, крім зазначених ознак особистих прав, виділяють: абсолютний характер, належність усім без винятку фізичним особам від народження та інші. Проте розглядати їх в якості загальних характерних ознак, що притаманні всім без винятку особистим правам, не є правильним. Тому в якості загальних ознак, які в сукупності дозволяють розглядати суб'єктивне цивільне право як немайнове, можна виділити:

- особистісний характер;
- наявність особливого об'єкта – нематеріальних благ;
- спрямованість на задоволення фізичних, духовних та інших соціальних потреб.

Все викладене дозволяє визначити особисте немайнове право, як суб'єктивне цивільне право, що має своїм об'єктом нематеріальне благо, тісно і нерозривно пов'язане з особистістю, і спрямоване на задоволення фізичних, соціальних та інших нематеріальних потреб особи.

У ЦК особисті немайнові права поділені на дві групи:

- права, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, на охорону здоров'я, право на медичну допомогу та ін.);
- права, що забезпечують соціальне існування фізичної особи (право на ім'я, право на індивідуальність, право на особисте життя та його таємницю і ін.) (гл. 21, 22 ЦК).

Навряд чи цей поділ прав можна вважати класифікацією. Хоча в науці цивільного права вже давно здійснюються спроби систематизувати зазначені права на основі їх загальних критеріїв.

Так, вважаючи, що «нематеріальне благо» є збірним поняттям і відноситься як до самого «блага», так і до «особистих прав», проводяться спроби поділити особисті блага (права) людини на блага (права) першого рівня, які об'єктивно існують незалежно від їх правової регламентації та блага (права) другого рівня – вони є суб'єктивними правами [9, с. 313, 314].

М.Л. Нохріна пропонує особисті немайнові права поділити на три групи: права першої групи, що є абсолютними, мають «негативний характер» (права на життя, здоров'я, честь, гідність...) – їх зміст зводиться до можливості вимагати дотримання зобов'язаною особою встановленої законом заборони без можливості уповноваженої або зобов'язаної особи вчиняти активні дії; права другої групи мають відносний, а крім того і «негативний характер» (права на таємницю приватного життя, таємницю документів, на власне зображення...); права третьої групи, будучи правами абсолютного характеру, мають позитивний зміст (права на особисту свободу, на свободу пересування, творчості...) – їх здійснення відбувається шляхом вчинення уповноваженою особою власних дій щодо задоволення своїх

інтересів у немайновій сфері [3, с. 100–102].

В основу класифікації особистих прав може бути покладений ряд критеріїв, які характеризують різні сторони зазначених прав. Їх можна класифікувати в залежності від:

- способу виникнення;
- ступеня пов'язаності з майновими правами;
- змісту;
- цільової спрямованості.

За способом виникнення особисті права можна поділити на: природні, які належать людині в силу самого факту народження (права на охорону життя, здоров'я, особисту недоторканність...) і набуті (соціальні), які людина набуває в процесі діяльності, беручи участь у суспільному житті. Соціальними правами людина може наділятися як в силу приписів закону, так і сама їх одержувати в процесі діяльності (права на охорону таємниці нотаріальних дій, медичних даних...). При цьому ініціатором виникнення цих прав може бути: сама людина (право на адвокатську таємницю виникає тільки після звернення за консультацією до адвоката – для появи даного права людина повинна вчинити певні дії); юридичний факт (створення твору літератури сприяє виникненню у творця цілого комплексу особистих прав).

За ступенем пов'язаності особистих немайнових прав з майновими правами: особисті права, не пов'язані в одному правовідношенні з майновими правами, особисті права в «чистому вигляді» (право на ім'я, зовнішній вигляд...); особисті права, пов'язані з майновими правами в одному правовідношенні. І як правильно зазначає С.С. Алексєєв, «результат творчої діяльності, який отримав об'єктивованій вираз в реально існуючому творі (винаході тощо), як продукт творчої діяльності є підставою для певних особистих немайнових прав; як продукт витрат певної кількості якісно специфічної суспільно корисної праці, зазначений об'єкт є передумовою виникнення майнових прав автора (винахідника) [10, с. 155].

За змістом: особисті права, як комплексні права, що представляють собою сукупність окремих повноважень (право на охорону особистого життя) і особисті права, як окремі повноваження (права на охорону недоторканності особистого життя, на таємницю особистого життя...).

По цільовій спрямованості: немайнові права, спрямовані на індивідуалізацію особи (право на ім'я, індивідуальний вигляд, честь...); особисті права, що забезпечують фізичну недоторканність особи (права на охорону життя, здоров'я...); особисті права,

спрямовані на забезпечення недоторканності внутрішнього світу людини, що забезпечують його автономне існування (права на додержання таємниці особистого і сімейного життя, невтручання у сферу особистого життя, право на дотримання таємниці відомостей, що становлять предмет адвокатської, нотаріальної, банківської таємниці...).

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що особисті нематеріальні блага є самостійним об'єктом цивільних прав, а існування різних теоретичних поглядів на їх сутність та місце в системі права лише підтверджує необхідність їх подальшого розгляду та дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Иоффе О.С. Объект. Гражданско-правовое значение вещей и их свойств [Текст] / О.С. Иоффе. Избранные труды : В 4 т. Т. 1. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 574 с.
2. Сулейменов М.К. Нематериальные блага в системе объектов гражданских прав [Текст] / М.К. Сулейменов // Личные неимущественные права : проблемы теории и практики применения : сб. ст. / под ред. Р.А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – 1040 с.
3. Нохрина М.Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными [Текст] / М.Л. Нохрина. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 372 с.
4. Спасибо–Фатеева И.В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды [Текст] / И.В. Спасибо–Фатеева // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. / под ред. В.А. Стефанчука – К. : Юринком Интер, 2010. – 1 040 с.
5. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита [Текст] / М.Н. Малейна – 2-е изд., испр. и доп. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 244 с.
6. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации [Текст] : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. – Екатеринбург, 1994. – 394 с.
7. Давидова Н.О. Особисті немайнові права [Текст] : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.О. Давидова. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 160 с.
8. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст] : Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. – 626 с.
9. Гражданское право [Текст] : Учебник. Ч.1. – 3-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : Проспект, 1998. – 632 с.
10. Алексєєв С.С. Предмет советского социалистического гражданского права [Текст] / С.С. Алексєєв // Ученые труды Свердловского юрид. ин-та. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, Т. 1 : Серия «Гражданское право», 1959. – 333 с.